

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
THAILAND

NOBLE
EDUCATION
PUBLISHER

PKP

PUBLIC
KNOWLEDGE
PROJECT

OJS

OPEN
JOURNAL
SYSTEMS

Buddho Journal

<https://so13.tci-thaijo.org/index.php/Buddho>

ISSN: 3057-1200 (Online)

Study of the Cakkavālaṭīpanī Scripture in the Context of the Plan of Wat Suthat Thepwararam

ศึกษาวรรณกรรมจักวาลทีปนีตามบริบทของแผนผังวัด

สุทัศน์เทพวราราม

Author & Corresponding Author*

1. Thanakrit Koolada*

ธนกฤต กูลดา

Affiliation:

1. Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University, Thailand.

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Email: thanakit.koo@student.mbu.ac.th

Article history:

Received: 29/11/2022, Revised: 20/12/2022,

Accepted: 20/12/2022, Available online: 01/01/2023

How to Cite:

Koolada, P. T. (2023). Study of the Cakkavālaṭīpanī Scripture in the Context of the Plan of Wat Suthat Thepwararam. *Buddho Journal*, 2(1), 39-53.

BUDDHO

Buddhist Teachings, Scriptures, Practices, and Integrations

<https://so13.tci-thaijo.org/index.php/Buddho>

ISSN: 3057-1200 (Online)

Academic Review Articles

Study of the Cakkavālaṭīpanī Scripture in the Context of the Plan of Wat Suthat Thepwararam

Thanakrit Koolada*

ศึกษาวรรณกรรมจักรวาลที่ป็นีตามบริบทของแผนผังวัดสุทัศน์เทพวราราม

ธนกฤต กูลดา*

Abstract

This research article aims to analyze the Cakkavālaṭīpanī scripture, a Buddhist literary work that describes the structure of the universe according to Buddhist cosmology, with Mount Meru at the center, surrounded by the four continents, oceans, and various mountains. The concept of Cakkavālaṭīpanī has influenced Thai architecture, particularly in the design of Wat Sutatthawararama, which reflects the Buddhist cosmic model through architectural arrangement. For example, the ordination hall is symbolically positioned as Mount Meru, surrounded by the vihara and other structures representing the continents and oceans. Additionally, the study compares Wat Phra Sri Rattana Satsadaram, where the layout aligns more systematically with the Cakkavālaṭīpanī. This study demonstrates the relationship between religious literature and Thai temple design, reflecting not only Buddhist worldview but also an important cultural heritage of Thailand.

Keywords: Cakkavālaṭīpanī, Buddhist Art, Literature

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งวิเคราะห์ คัมภีร์จักรวาลที่ป็นี ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงโครงสร้างจักรวาลตามคติพุทธ โดยมี เขาพระสุเมรุ เป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยทวีปทั้งสี่ มหาสมุทร และภูเขาต่าง ๆ แนวคิดจักรวาลที่ป็นีนี้มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมไทย โดยเฉพาะ วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งสะท้อนรูปแบบจักรวาลพุทธผ่านการจัดวางองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม เช่น พระวิหารหลวงเปรียบได้กับเขาพระสุเมรุ ล้อมรอบด้วย

ศาลาวิหารทิศและสิ่งปลูกสร้างที่แทนทิวลิปและมหาสมุทร นอกจากนี้ งานศึกษายังเปรียบเทียบกับ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พบว่าวัดพระแก้วมีการจัดวางที่สอดคล้องกับจักรวาลที่ปนีอย่างเป็นระบบมากกว่า การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมทางศาสนาและการออกแบบวัดไทย ซึ่งไม่เพียงสะท้อนโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา แต่ยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของไทย

คำสำคัญ: จักรวาลที่ปนี, พุทธศิลป์, วรรณกรรม

บทนำ

จักรวาลที่ปนี เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีต้นกำเนิดจากอาณาจักรล้านนา แต่งขึ้นโดยพระสิริมงคลอาจารย์ พระภิกษุผู้เป็นปราชญ์แห่งยุค เมื่อจุลศักราช 882 (พ.ศ. 2063) คัมภีร์นี้จัดอยู่ในหมวดโลกศาสตร์ และมีจุดมุ่งหมายเพื่ออธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับจักรวาลตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา ชื่อ "จักรวาลที่ปนี" นั้น มีความหมายว่า "อธิบายว่าด้วยเรื่องของจักรวาล" หรือ "ลักษณะของจักรวาล" ภายในเล่มแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน ๆ พร้อมอธิบายรายละเอียดอย่างลึกซึ้ง โดยอ้างอิงจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ นอกจากนี้ ผู้แต่งยังได้สอดแทรกความคิดเห็นของตนเองไว้บางส่วน ทำให้จักรวาลที่ปนีเป็นผลงานที่ไม่ได้เพียงแค่อ้างอิงหลักธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นการศึกษาจักรวาลในมุมมองของพุทธศาสนิกด้วย หลายคนอาจเข้าใจว่าวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่มักมุ่งเน้นเรื่องศีลธรรมและคำสอนทางธรรม แต่ จักรวาลที่ปนีกลับแตกต่างออกไป เนื่องจากนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับโครงสร้างของจักรวาล (Cosmology) ตามคติพุทธพร้อมอธิบายถึงธรรมชาติของโลกในแง่มุมที่ลึกซึ้ง (สดุภณ จังกาจิตต์ , 2520)

ภาคที่ 1 อธิบายสรุปเกี่ยวกับโครงสร้างและขนาดของจักรวาล

ภาคที่ 2 พรรณนาเรื่องภูเขาสระและสระ พร้อมทั้งขนาดและลักษณะ มีภูเขาสิเนรุ และภูเขาจักรวาล เป็นต้น

ภาคที่ 3 พรรณนาเรื่องแหล่งน้ำ ได้แก่ มหาสมุทร สระเล็ก สระใหญ่ แม่น้ำเล็ก แม่น้ำใหญ่

ภาคที่ 4 อธิบายเรื่องของทิวลิป มีชมพูทิวลิป ชนิดต่างๆ เป็นต้น

ภาคที่ 5 อธิบายเรื่องภพภูมิต่างๆ อย่างละเอียด เช่น อบายภูมิ ประเภทแห่งนรก และกำเนิดของสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น

ภาคที่ 6 อธิบายเรื่องปกิณณกะต่างๆ ได้แก่ อายุ อาหารของมนุษย์ เทวดา และสัตว์นรก การคำนวณระยะห่างระหว่างภูมิต่าง ๆ ต้นไม้ใหญ่ ๗ อย่างในแต่ละทิวลิป เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป จักรวาลที่ปนี เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับโลก รจนาตามคติทางพระพุทธศาสนา อ้างอิงแหล่งที่มาอย่างชัดเจน เนื้อหาพรรณนาเริ่มต้นด้วยส่วนที่เป็นองค์ประกอบของโลก อันมีแม่น้ำ มหาสมุทร ทิวลิปต่าง ๆ นอกจากนั้นยังแสดงภาพของภพภูมิต่าง ๆ ไว้โดยละเอียด โดยกล่าวถึงภพภูมิที่เป็นอบายภูมิ เริ่มตั้งแต่

ภพภูมิสัตว์นรกแต่ละชั้น จนถึงสัตว์เดรัจฉาน และเปรตวิสัย เมื่อพรรณนาภพภูมิส่วนที่เป็นอบายภูมิทั้งหมดแล้ว จึงเริ่มพรรณนาถึงภพภูมิเทวดา แต่ละชั้นจนถึงเทวดาชั้นพรหม และในท้ายที่สุดอันเป็นเนื้อหาส่วนที่เป็นปภิกษะ กล่าวเปรียบเทียบอายุของสัตว์โลกแต่ละภพภูมิ

จกัภาพทีปนีเป็นวรรณกรรมที่อธิบายจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อศิลปะและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในประเทศไทย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555) แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างจักรวาลที่ประกอบด้วยเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางล้อมรอบด้วยทวีปและมหาสมุทร ได้ถูกนำมาปรับใช้ในการออกแบบวัดเพื่อสะท้อนถึงสภาวะทางธรรมและแนวคิดเรื่องการบรรลุพระนิพพาน วัดสุทัศนเทพวรารามถือเป็นตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนแนวคิดนี้อย่างเป็นระบบ งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดจกัภาพทีปนีกับการออกแบบแผนผังของวัดสุทัศน์ฯ เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของวรรณกรรมศาสนาในการกำหนดโครงสร้างสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา (บาลี พุทธรักษา, 2523).

จกัภาพทีปนีปริทรรศน์

บทที่ 1 จกัภาพสรูปาทีนิตเทศ เป็นการแสดงรูปร่างของจักรวาล ในบทแรกของ จกัภาพทีปนี หนังสือได้อธิบายถึงโครงสร้างของจักรวาลตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นมุมมองที่สะท้อนถึงระบบโลกและสภาวะธรรมไปพร้อมกัน ในทางพระพุทธศาสนา จักรวาล (จกัภาพ; Cakkavaḍḍi) คือโครงสร้างที่มี เขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยทวีป มหาสมุทร และชั้นสวรรค์ รวมถึงนรกเบื้องล่าง จักรวาลหนึ่งระบบมี ดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ของตัวเอง และถูกล้อมรอบด้วยขอบจักรวาลที่เป็นภูเขาสูง เขาพระสุเมรุ เป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีขนาดใหญ่มหึมา สูงถึง 84,000 โยชน์ รอบ ๆ มีทวีปทั้งสิ้น ได้แก่

- 1) ชมพูทวีป คือ โลกที่มนุษย์เราอาศัยอยู่
- 2) อปรโคยานทวีป คือ ทวีปทางตะวันตก
- 3) อุตตรกुरुทวีป คือ ทวีปทางเหนือ มีแต่คนมีศีล
- 4) ปุพพิเทหทวีป คือ ทวีปทางตะวันออก
- 5) ทวีปทั้งหมดถูกล้อมรอบด้วย มหาสมุทร
- 6) นอกสุดมี กำแพงจักรวาล เป็นขอบเขตของโลก

บทที่ 2 ของ จกัภาพทีปนี ซึ่งพูดถึงภูเขาหลายแห่งในจักรวาล เช่น ภูเขาสิเนรุ ภูเขาคุนธร ฯลฯ แม้ว่าจะไม่มีการกล่าวถึงการวางแผนผังวัดในประเทศโดยตรง แต่มีความสัมพันธ์กับแนวคิดในเชิงสัญลักษณ์และโครงสร้างทางศาสนา

1) ภูเขาสิเนรุ คือ ภูเขาที่ใหญ่ที่สุดในจักรวาล ถือเป็นศูนย์กลางของจักรวาลทางพุทธศาสนา โดยเชื่อว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับทิศทั้งสี่และโลกต่าง ๆ

- 2) ภูเขาขุคนธร คือ ภูเขาที่มีลักษณะสำคัญในแง่ของการแบ่งขอบเขตของจักรวาล
- 3) ภูเขาหิมพานต์ คือ ภูเขาที่เป็นที่ตั้งของป่าเขตร้อนและสิ่งมีชีวิตที่เต็มไปด้วยความลึกลับและความศักดิ์สิทธิ์
- 4) ภูเขาจักรวาล คือ เป็นภูเขาที่แสดงถึงความเชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตในจักรวาลและอำนาจของพระเจ้าในการรักษาความสมดุล

บทนี้จึงใช้ภูเขาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ในการอธิบายถึงการแบ่งแยกและการจัดระเบียบจักรวาล พร้อมทั้งสื่อถึงธรรมชาติที่ลึกซึ้งของการดำรงอยู่และความสัมพันธ์ระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ ในจักรวาล

บทที่ 3 ของจักรวาลที่ปณี มีชื่อว่า ชลาสนนิทเทส (Chalāsaya-niddesa) ซึ่งเป็นการอธิบายเกี่ยวกับแหล่งน้ำสำคัญในจักรวาล รวมถึงมหาสมุทร แม่น้ำ และทะเลสาบที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างของโลกตามคติพุทธศาสนา ความหมายเชิงปรัชญาและสัญลักษณ์น้ำในจักรวาลที่ปณี มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ ได้แก่ มหาสมุทรเปรียบเสมือน อาณาเขตที่กั้นขอบเขตของโลก แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เปรียบเสมือน กระแสธรรมที่ชำระล้างกิเลส และทะเลสาบอโนดาต เปรียบได้กับ ความบริสุทธิ์ของจิตใจ สระอโนดาตจำลองในวัดไทย เช่น วัดเบญจมบพิตร

มหาสมุทรในจักรวาล เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่ล้อมรอบ ภูเขาสิเนรุ และทวีปต่าง ๆ มี 4 แห่ง ดังนี้

- 1) ปุพพิเทหสมุทร คือ อยู่ทางทิศตะวันออก
- 2) อปรโคยานสมุทร คือ อยู่ทางทิศตะวันตก
- 3) อุตตรกูรูสมุทร คือ อยู่ทางทิศเหนือ
- 4) ชมพูสมุทร คือ อยู่ทางทิศใต้

ทะเลสาบและแม่น้ำสำคัญในนิทานชาดกและจักรวาลวิทยาพุทธ มีการกล่าวถึง ทะเลสาบและแม่น้ำที่สำคัญซึ่งมีพลังศักดิ์สิทธิ์

- 1) ทะเลสาบอนุตตรจาตุมหาราชิกา ตั้งอยู่ใกล้สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นที่อาศัยของเทพดาและสัตว์วิเศษ
- 2) ทะเลสาบอโนดาต อยู่ในป่าหิมพานต์ เชื่อว่าเป็นทะเลสาบศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่มีตะกอนและน้ำใสสะอาดเป็นที่อยู่ของกนิษฐ นาค และสัตว์มหัศจรรย์
- 3) แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ 5 สาย (ปัญจมหานที)
  - 3.1) คงคา คือ มีต้นกำเนิดจากสวรรค์ ไหลลงมาสู่โลก
  - 3.2) ยมุนา คือ เป็นแม่น้ำที่ไหลคู่กับคงคา
  - 3.3) อจิรวดี คือ มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าในชาดก
  - 3.4) สรรภู คือ เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ในชมพูทวีป
  - 3.5) มหิ คือ มีพลังชำระล้างบาป

บทที่ 4 ทวีปนิทเทส เป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมที่อธิบายโครงสร้างของจักรวาลในทางพระพุทธศาสนา โดยเนื้อหามุ่งเน้นไปที่ทวีปต่าง ๆ ที่อยู่ในจักรวาล รวมถึงเมืองสำคัญและการจัดสรรพื้นที่ของราชธานีและชนบท แนวคิดนี้สะท้อนถึงโลกทัศน์เกี่ยวกับภูมิประเทศในสมัยพุทธกาล รวมถึงความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อการจัดวางผังเมือง และศิลปกรรมในสังคมพุทธ

บทที่ 5 จักกวาฬทีปนี ภูมินิทเทส เป็นส่วนที่กล่าวถึงภพภูมิต่าง ๆ ภายในจักรวาล โดยแบ่งออกเป็นสองประเภทหลัก คือ อบายภูมิ และ เทวภูมิ ซึ่งเป็นการจำแนกสภาวะของสรรพสัตว์ตามกรรมที่ได้กระทำไว้ แนวคิดนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนถึงโครงสร้างของจักรวาลในทางพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นรากฐานของหลักศีลธรรมและแนวคิดเรื่องผลกรรมที่ส่งผลต่อการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลก

1) จาตุมหาราชิกา เป็นสวรรค์ชั้นต่ำสุดในกามภูมิ อยู่ติดกับโลกมนุษย์ ปกครองโดย ท้าวจาตุมหาราชาทั้ง 4 ได้แก่ ท้าวธตรฐ (ดูแลด้านตะวันออก) ท้าววิรุฬหก (ดูแลด้านใต้) ท้าววิรูปักษ์ (ดูแลด้านตะวันตก) และท้าวกุเวร (เวสสุวัณ) (ดูแลด้านเหนือ)

2) ดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ชั้นที่สอง มี พระอินทร์ (ท้าวสักกะเทวราช) เป็นผู้ปกครอง ตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุ รัยล้อมด้วยวิมานของเทพ

3) ยามา เป็นสวรรค์ชั้นที่สาม อยู่เหนือภูเขาสิเนรุ มีชื่อว่า "ยามา" เพราะไม่มีเวลากลางคืน กลางวันมีแสงสว่างตลอด

4) ดุสิต เป็นสวรรค์ที่มีความสุขสมบูรณ์ที่สุดในกามภูมิ เป็นที่ประทับของ พระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธมารดาของพระโคตมพุทธเจ้า (พระนางสิริมหามายา) ก็จุติอยู่ที่ชั้นนี้

5) นิมมานรดี เป็นสวรรค์ที่เทวดาสามารถเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้ตามใจปรารถนา

6) ปรนิมมิตวสวัตดี เป็นสวรรค์ชั้นสูงสุดของกามภูมิ เทวดาในชั้นนี้สามารถให้บริวารเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้โดยไม่ต้องทำเอง

กามภพนรก แบ่งเป็น 8 ชุม

1) สลัญจิวรก คือ นรกที่ผู้ตกลงไปถูกฆ่าแล้วฟื้นขึ้นมาใหม่ วนเวียนไปเรื่อย ๆ

2) กาญจตุตถนรก คือ นรกที่มีเส้นเหล็กแดงขีดไว้บนร่างกาย แล้วถูกตัดตามเส้น

3) สังฆาตนรก คือ นรกที่ภูเขาเหล็กสองลูกบดขยี้ร่างกาย

4) โรรูนรก คือ นรกที่มีเปลวไฟลุกท่วม ส่งเสียงร้องโหยหวน

5) มหาโรรูนรก คือ นรกที่ร้อนยิ่งกว่าโรรุระ คนที่ตกไปจะถูกเผาไหม้อย่างต่อเนื่อง

6) ตาปนนรก คือ นรกที่มีอาวุธเหล็กร้อนแทงทะลุร่างกาย

7) มหาตาปนนรก คือ นรกที่ร้อนร้ายแรงขึ้นกว่า ตาปนนรก

8) อเวจีนรก คือ นรกที่ทรมานหนักที่สุด ไม่มีช่วงหยุดพัก

อเวจีมหานรก เป็นที่เลวร้ายที่สุดสำหรับผู้ทำกรรมหนัก อยู่ภายใต้ชมพูทวีป

บทที่ 6 ปกิณณกวินิจจย เป็นบทที่กล่าวถึงเรื่องราวเบ็ดเตล็ดที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลและสภาวะแวดล้อมของสรรพสัตว์ โดยเนื้อหาในบทนี้ครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ เช่น อายุของมนุษย์ อายุของเทวดา อายุของสัตว์นรก อาหาร ต้นไม้ โลก โลกธาตุ และแนวคิดเกี่ยวกับความไม่สิ้นสุดของจักรวาล ซึ่งช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของชีวิตในมิติที่ลึกซึ้งขึ้น เช่น อายุของมนุษย์ มีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย ตามความเชื่อในคติพุทธ อายุของมนุษย์อาจลดลงหรือลดลงขึ้นอยู่กับศีลธรรมและการดำเนินชีวิตของสังคม

อายุของเทวดา ในแต่ละชั้นของเทวโลกมีความแตกต่างกัน โดยยิ่งอยู่ในชั้นที่สูงขึ้น อายุก็จะยืนยาวขึ้น เช่น เทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุประมาณ 36 ล้านปีมนุษย์ ขณะที่เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีมีอายุยืนยาวถึง 9,216 ล้านปีมนุษย์

อายุของสัตว์นรก สัตว์ที่ต้องรับกรรมในนรกภูมิจะมีอายุยืนยาวตามผลกรรมของตนเอง โดยนรกแต่ละขุมมีช่วงระยะเวลาแห่งความทุกข์ทรมานที่แตกต่างกัน เช่น อเวจีมหานรกมีอายุถึง 1 กัป

แนวคิดจักรวาลที่ป็นและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา

จักรวาลที่ป็นในปรัชญาพุทธศาสนาอธิบายโครงสร้างของจักรวาลว่าเป็นระบบที่มีลำดับชั้น โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ซึ่งล้อมรอบด้วยทวีปหลัก 4 ทวีป ได้แก่ ชมพูทวีป อมรโคยานทวีป อุตตรกुरुทวีป และปุพพวิเทหทวีป (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550) แนวคิดนี้สะท้อนถึงการจัดระเบียบพื้นที่ในจักรวาลที่มีการแบ่งแยกเป็นส่วน ๆ ตามลำดับ โดยแต่ละทวีปถูกล้อมรอบด้วยมหาสมุทร และมีภูเขาจักรวาลล้อมรอบเป็นขอบเขตของแต่ละทวีป ระบบนี้มีความเชื่อมโยงกับการออกแบบสถาปัตยกรรมของวัดพุทธ ซึ่งมักจะถูกออกแบบให้สอดคล้องกับโครงสร้างของจักรวาลในคัมภีร์จักรวาลที่ป็น

ในสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา วัดมักจะถูกออกแบบให้มีศูนย์กลางเป็นพระอุโบสถ ซึ่งเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุในจักรวาล (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550) พระอุโบสถถูกวางตำแหน่งให้เป็นศูนย์กลางของพื้นที่วัด และองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น เจดีย์ วิหาร คูน้ำ หรือกำแพง ถูกจัดวางรอบ ๆ เพื่อสร้างขอบเขตของจักรวาลที่สะท้อนถึงความเชื่อในเรื่องการเชื่อมโยงระหว่างจักรวาลภายนอกและจักรวาลภายใน แนวคิดนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนถึงความเชื่อทางศาสนา แต่ยังเป็นการสะท้อนถึงการสร้างความสมดุลระหว่างธรรมชาติและศาสนา โดยแสดงให้เห็นถึงการตระหนักถึงความสำคัญของการจัดระเบียบและความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาล และการนำแนวคิดเหล่านี้มาใช้ในการออกแบบสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา

การออกแบบวัดพุทธตามแนวคิดจักรวาลที่ป็นยังแสดงถึงวิธีการที่มนุษย์มีการสร้างสรรค์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่เพียงแต่แสดงถึงความเชื่อทางศาสนา แต่ยังมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับการดำเนินชีวิตของผู้คน การจัดระเบียบ

ทางพื้นที่ในวัดพุทธจึงไม่เพียงแต่เป็นการออกแบบเชิงสถาปัตยกรรม แต่ยังเป็นการสะท้อนถึงการตระหนักรู้ถึงความสมดุลระหว่างโลกภายในและภายนอกที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในแง่ของจักรวาลวิทยา

กรณีศึกษาแผนผังวัดสุทัศนเทพวราราม

วัดสุทัศนฯ ตั้งอยู่ใจกลางกรุงเทพมหานคร ก่อตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และได้รับการพัฒนาเพิ่มเติมในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 โครงสร้างหลักของวัดนี้สะท้อนถึงแนวคิดจักรวาลในจักรวาลที่ป็นอย่างชัดเจน ได้แก่

พระอุโบสถ เป็นสถานที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา โครงสร้างได้รับการออกแบบตามศิลปะสถาปัตยกรรมไทยโบราณในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ลักษณะของอาคารเป็นอิฐฉาบปูน โดยมีขนาดกว้าง 22.60 เมตร และยาว 72.25 เมตร ส่วนหน้ามุขกระสันมีความกว้าง 14.00 เมตร และยาว 10.40 เมตร ตั้งอยู่บนฐานไพทีชั้นที่ 2 พร้อมเฉลียงล้อมรอบทั้งสี่ด้าน ภายในมีเสาพระอุโบสถรวม 62 ต้น ลักษณะเป็นเสาทรงสี่เหลี่ยมที่มีขนาดเท่ากัน ทุกต้นได้รับการตกแต่งด้วยการลงรักปิดทองลายดอกไม้ ชุ่มประตู่และหน้าต่างของพระอุโบสถได้รับการออกแบบอย่างประณีตในลักษณะทรงบัวเจมิ ยอดแหลมคล้ายมงกุฎ และประดับด้วยทองคำและกระจกฐานของพระอุโบสถประกอบด้วยกระดานฐานสิงห์ คั่นด้วยปัดลูกแก้ว โดยไม่มีลวดลายเพิ่มเติม บริเวณเฉลียงด้านนอกก่ออิฐเป็นผนังแบ่งเป็นห้อง แต่ละห้องมีความสูง 1.22 เมตร ภายในเจาะเป็นช่องเล็ก ๆ สำหรับวางตะเกียงบูชา ซึ่งในอดีตใช้สำหรับพิธีกรรมสำคัญในวันนักขัตฤกษ์ แต่ละห้องมีช่องใส่ตะเกียงจำนวน 5 ช่อง หลังคาของพระอุโบสถเป็นทรงไทยโบราณที่มี 4 ชั้น 3 ลด ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสามสี ด้านหน้ามีมุขกระสันทั้งด้านหน้าและด้านหลัง พร้อมตกแต่งด้วยช่อฟ้าและหางหงส์ รวมถึงองค์ประกอบอื่นที่สะท้อนเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมไทย หน้าบันด้านทิศตะวันออกประดับด้วยภาพพระอาทิตย์ ซึ่งมีผิวกายสีแดงเปล่งแสงสว่าง ขณะที่หน้าบันด้านทิศตะวันตกเป็นภาพพระจันทร์ มีผิวกายขาวบริสุทธิ์ พื้นหลังของหน้าบันทั้งสองด้านตกแต่งด้วยลายกรอบที่มีรูปแบบเดียวกัน สอดแทรกลวดลายพระอาทิตย์ พระจันทร์ และลายใบเทศหางโต พร้อมประดับกระจกสีต่าง ๆ เช่น น้ำเงิน แดง ขาว เหลือง และเขียว ชุ่มเสมาของพระอุโบสถแบ่งเป็นสามชั้น ชั้นล่างเป็นฐานหน้ากระดานที่ตกแต่งด้วยดอกบัวคว่ำ ถัดขึ้นไปเป็นท้องไม้ที่สลักลายดอกไม้กลางและบัวหงาย ส่วนชั้นกลางเป็นที่ประดิษฐานใบเสมาหินอ่อนสีขาวเทา ส่วนชั้นบนสุดออกแบบเป็นลวดลายดอกไม้โค้งคล้ายกระฉิ่งหน้านาง ประดับด้วยกลีบบัวซ้อนกัน ขณะที่ยอดสุดของชุ่มเสมามีลักษณะเป็นปล้องไฉน 5 ปล้อง และปล้องที่ 6 เป็นปลีบัวหงาย คั่นด้วยลูกแก้ว และสิ้นสุดที่ยอดหยาดน้ำค้าง

พระวิหารหลวง มีเขาพระสุเมรุตั้งอยู่ด้านหน้าประตู (ประตู อุลูชาฎะ, 2550) พระวิหารหลวง เป็นอาคารสำคัญที่มีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยได้รับอิทธิพลจากพระวิหารมณฑลพิตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหน้าประตูพระวิหารมีองค์ประกอบสำคัญคือ เขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาและความเชื่อของไทย ตัวพระวิหารมีขนาดกว้าง 23.84 เมตร และยาว 26.35 เมตร ตั้งอยู่บนฐานไพทีชั้นที่

2 ซึ่งก่อสร้างด้วยอิฐฉาบปูนเพื่อความมั่นคง ฐานโพนีประกอบด้วยกระดานฐานสิงห์และบัวลูกแก้ว โดยมีความสูง 62 เซนติเมตร ส่วนผนังสูง 85 เซนติเมตร ผนังของฐานโพนีตกแต่งด้วยอิฐกระเบื้องปรุตาโปร่งเคลือบสีเขียว ขณะที่พื้นปูด้วยกระเบื้องดินเผารูปแปดเหลี่ยมสีแดง หลังคาพระวิหารเป็นทรงไทยโบราณแบบสองชั้นลดหนึ่ง มีเฉลียงทางเดินทางด้านซ้ายและขวา มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี และตกแต่งด้วยองค์ประกอบสำคัญทางสถาปัตยกรรมไทย ได้แก่ ช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ พระวิหารมีทางเข้าด้านหน้าและด้านหลัง รวมทั้งหมด 6 ประตู โดยแต่ละบานเป็นไม้แกะสลักอันวิจิตร ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 2 โดยมีหลักฐานระบุว่าบานประตูของพระวิหารวัดสุทัศน์ฯ เป็นผลงานฝีมือพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นับเป็นงานศิลปะทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นของยุคนั้น

1) ศาลาวิหารทิศ เป็นศาลาทรงไทยจำนวนสี่หลัง ตั้งอยู่บริเวณมูรรอบพระวิหารทั้งสี่ทิศ บนพื้นโพนี โดยมีแนวคิดเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึง ทวีปทั้งสี่ ตามคติใน จักรกวางที่ปนี อย่างไรก็ตาม รูปแบบของศาลาวิหารทิศเป็นศาลาโถงที่มีลักษณะทอดยาวไปตามแนวนอน ศาลาแต่ละหลังได้รับการออกแบบเป็นศาลาโถงทรงไทย และมีพระพุทธรูปประดิษฐานจำนวนสององค์ต่อศาลา โดยมีลักษณะแตกต่างกันไปตามทิศ ได้แก่

- 2) ศาลาด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางห้ามแก่นจันทร์ และ พระไสยาสน์
- 3) ศาลาด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางห้ามแก่นจันทร์ และ ปางสมาธิ
- 4) ศาลาด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางห้ามญาติ และ ปางทรงจีวร

โครงสร้างของศาลาวิหารทิศมีการผสมผสานระหว่างงานก่อสร้างแบบอิฐถือปูนและงานไม้ โดยด้านสกัดและด้านหลังของศาลาส่งด้วยอิฐฉาบปูน พร้อมประดับกระเบื้องปรุตาโปร่ง ส่วนโครงสร้างด้านบนใช้ไม้เป็นวัสดุหลัก โดยเฉพาะ ใบระกา หางหงส์ และเชิงชาย ที่ทำจากไม้สัก หน้าบันของศาลาได้รับการแกะสลักเป็นลายดอกไม้ และตกแต่งด้วยกระเบื้องฐานพระที่ปิดทองและประดับกระจกอย่างประณีต นอกจากนี้ พระมหาเจดีย์ ที่ตั้งอยู่ในแนวแกนหลักของวัดยังสะท้อนถึงแนวคิดเรื่อง แกนกลางของจักรวาล ที่เชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ ซึ่งแนวการจัดวางศาลาวิหารทิศมีความแตกต่างจาก วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่จัดวางอาคารในแนวขวางกับระเบียงคดทั้งสี่ทิศ ลักษณะของวัดพระศรีรัตนศาสดารามจึงคล้ายกับเครื่องหมายบวก ในขณะที่ศาลาวิหารทิศของวัดแห่งนี้เน้นการจัดวางในแนวแกนหลักของสถาปัตยกรรม

พระวิหารคดหรือพระระเบียง สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ล้อมพระวิหารพระศรีศากยมุณีทั้งสี่ด้าน มีหลังคาเป็นทรงไทยโบราณกระเบื้องเคลือบพื้นสีเหลือง ขอบสีเขียวใบไม้ และมีช่อฟ้า หางหงส์ หน้าบันพระวิหารคดสลักภาพพระนารายณ์ทรงสุบรรณ มีโคมกรอบลายคั่นพื้นลายทั้งหมด ประกอบด้วยลายใบเทศหางโดกนกเปลวและหางโต ก้านขด สลักบนไม้แรเงาลวดลาย ปิดทองประดับกระจกทั้งหมด ใต้ลายหน้าบันลงมาประกอบด้วยกระเบื้องฐานพระซึ่งประกอบด้วยกระเบื้องใบเทศหน้ากระดาน บัวหาง ลูกแก้ว และกระเบื้องรวน ฯลฯ ความวิจิตรสวยงามของลวดลายหน้าบันนี้ยากที่จะหาหน้าบันวิหารคดใดมาเทียบได้ พระวิหารคดด้านในมีเสารายรับหลังคาเฉลียงลดเป็นห้อง ๆ

เสาทุกต้นเป็นสี่เหลี่ยม มีบัวทองปลิง ทองสะพานเหนือปลายเสาทาสีแดง ปิดทองฉลุลายดอกแก้วแกมกนกเกลียว เพดานทาสีแดงมีลายกรอบแว่นประดับดาวทองล้อมเดือนทุกห้อง ซื่อทาสีเขียวปิดทองประดับลายกรวยเชิง (กรมศิลปากร, 2538)

ศาลาลอย เป็นหนึ่งในโครงสร้างที่ตั้งอยู่ใกล้กับพระวิหาร โดยมักจะสร้างชิดแนวกำแพงด้านหน้าในเขตเหนือของวิหาร ลักษณะของศาลาลอยมีความเด่นชัดตรงที่มีพื้นสูงตั้งอยู่เหนือกำแพง ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนและมีความสว่างาม รูปแบบหลังคาของศาลาลอยจะใช้ทรงไทย มุงกระเบื้องเคลือบสี ซึ่งทำให้ดูเรียบหรู แต่ไม่ใช่ช่อฟ้าหรือหางหงส์แต่อย่างใด หน้าบันของศาลาลอยถูกปั้นด้วยปูนเป็นลวดลายดอกไม้ ซึ่งทำให้ดูมีความประณีตสวยงามและมีความละเอียดอ่อน เสาของศาลาทั้งหมดจะเป็นแบบสี่เหลี่ยม ซึ่งจะทาสีขาวและมีบัวทองเปลวให้ความรู้สึกงดงาม ส่วนเฉลียงโดยรอบของศาลาลอยนั้นเปิดโล่ง ไม่มีฝา ทำให้สามารถรับลมและชมวิวดูได้จากทุกทิศทาง (กรมศิลปากร, 2538)

หอรบซึ่งที่ตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาส ก็เป็นอีกหนึ่งโครงสร้างที่มีความสำคัญ โดยจะมีลักษณะเป็นทรงแปดเหลี่ยมตั้งแต่มุมจนถึงยอด ความโดดเด่นของหอรบซึ่งคือการใช้วัสดุอิฐถือปูนที่มีกระบวนการก่อสร้างที่ละเอียดและปราณีต ซึ่งมีฐานเป็นหน้ากระดานบัวคว่ำ และท่อนที่สองเป็นหน้ากระดานบัวหงาย มีการก่ออิฐตันที่มุมทำให้เกิดซุ้มคูหาที่ทำหน้าที่เป็นช่องระบายและช่วยให้เกิดการรับเสียงที่ดีขึ้น สำหรับในชั้นที่สามของหอรบซึ่ง จะมีช่องสำหรับมองเห็นระฆังที่แขวนไว้ภายใน ซึ่งมีหลังคาที่ออกแบบให้มีลักษณะคล้ายกับทรงบัวตูมอ่อน ซึ่งสื่อถึงความอ่อนโยนและความสมดุลที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ (ดำเนิน เลชะกุล, 2546)

การวิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์

การออกแบบวัดสุทัศน์ฯ ไม่เพียงสะท้อนแนวคิดจักรวาลวิทยาตามหนังสือจกกวาฬที่ปนีชัดมากนัก แต่ยังแสดงให้เห็นถึงความงามในเชิงสุนทรียศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับความศักดิ์สิทธิ์ การใช้สถาปัตยกรรมแบบไทยผสมผสานกับอิทธิพลของศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้วัดนี้เป็นตัวอย่างสำคัญของการนำวรรณกรรมศาสนา มาปรับใช้ในการออกแบบสถาปัตยกรรม นอกจากนี้ การวางแนวแกนของวัดยังสะท้อนหลักฮวงจุ้ยและคติความเชื่อเกี่ยวกับพลังจักรวาลที่ส่งเสริมความเป็นสิริมงคล (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555)

วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างของวัดสุทัศน์กับหนังสือจกกวาฬที่ปนี และการเปรียบเทียบกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

1) แนวคิดจักรวาลวิทยาพุทธในหนังสือจกกวาฬที่ปนี

จกกวาฬที่ปนี เป็นตำราที่อธิบายโครงสร้างของจักรวาลตามคติพุทธ ซึ่งมี ภูเขาสิเนรุ เป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยมหาสมุทร ทวีปใหญ่สี่แห่ง (ชมพูทวีป อุตระทวีป ปุพพิเททวีป อมรโคยานทวีป) และภูเขา

แหวนที่เรียกว่า จักรวาลน้อยใหญ่ แนวคิดนี้มักถูกนำมาใช้เป็นแบบแผนในการสร้างสถาปัตยกรรมของวัดพุทธ เพื่อให้สะท้อนความหมายเชิงสัญลักษณ์ของจักรวาล

2) โครงสร้างวัดสุทัศน์กับจักกวางทีปนี

วัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นวัดสำคัญที่ตั้งอยู่กลางพระนคร โครงสร้างของวัดมีความเชื่อมโยงกับแนวคิดจักรวาลวิทยาในหนังสือ จักกวางทีปนี ในแง่ต่อไปนี้

1) ศูนย์กลางของจักรวาล กับ พระวิหารหลวง พระวิหารหลวงของวัดสุทัศน์เป็นที่ประดิษฐาน พระศรีศากยมุนี พระพุทธรูปสำคัญที่ย้ายมาจากสุโขทัย อันเป็นเสมือน ภูเขาสิเนรุ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล วิหารหลวงมีขนาดใหญ่และเปิดโล่ง สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับ "สุทิสสนะ" หรือแดนแห่งความบริสุทธิ์

2) เสาชิงช้า กับ สัญลักษณ์ของจักรวาลหมุนเวียน เสาชิงช้า ซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าวัดสุทัศน์ เคยใช้ในพิธีไล่ชิงช้าของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่ก็สามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดจักรวาลวิทยาพุทธได้ โดยสะท้อนถึงการหมุนเวียนของจักรวาลและแรงดึงดูดของโลกธาตุ

3) ตำแหน่งของวัด กับ จุดศูนย์กลางของนครหลวง วัดสุทัศน์ตั้งอยู่กลางกรุงเทพมหานคร ซึ่งในอดีตถือว่าเป็นศูนย์กลางของแผ่นดิน เหมือนกับแนวคิดที่ว่าภูเขาสิเนรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล อย่างไรก็ตาม โครงสร้างของวัดสุทัศน์สะท้อนแนวคิดจักรวาลพุทธในระดับเชิงสัญลักษณ์มากกว่าการวางแผนผังโดยตรงตาม จักกวางทีปนี

3) เปรียบเทียบกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว)

เมื่อเปรียบเทียบกับ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือวัดพระแก้ว จะพบว่าวัดพระแก้วมีรูปแบบการวางแผนที่สะท้อนโครงสร้างจักรวาลตาม จักกวางทีปนี ได้อย่างชัดเจนกว่า โดยพิจารณาได้จากองค์ประกอบต่อไปนี้

1) พระอุโบสถ กับ ศูนย์กลางจักรวาล พระอุโบสถวัดพระแก้ว ประดิษฐาน พระแก้วมรกต ซึ่งเปรียบได้กับพระพุทธรูปเจ้าเป็นศูนย์กลางของจักรวาล เหมือนภูเขาสิเนรุ

2) กำแพงแก้ว เทียบได้กับภูเขาจักรวาล วัดพระแก้วมี กำแพงแก้ว ล้อมรอบ ซึ่งสามารถเปรียบเทียบกับภูเขาที่ล้อมรอบจักรวาลตาม จักกวางทีปนี

3) พระปราสาทและเจดีย์ เปรียบได้กับภูเขาและโลกธาตุ พระปราสาทและเจดีย์ในวัดพระแก้วอาจเปรียบได้กับโครงสร้างของภูเขาสำคัญในจักรวาล เช่น ภูเขายุคนธรและภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ที่อยู่รายรอบภูเขาสิเนรุ

4) จิตรกรรมฝาผนังรามเกียรติ์ การบรรยายจักรวาลในเชิงภาพ จิตรกรรมฝาผนังรอบวัดพระแก้ว เล่าเรื่องราวรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นมหากาพย์ที่มีความเชื่อมโยงกับโครงสร้างของจักรวาล และสะท้อนคติจักรวาลวิทยาพุทธ

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบประเด็นสำคัญระหว่างแนวคิดจักรวาลวิทยาพุทธและจักกวาฬที่ปณี วัดสุทัศน์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประเด็น	วัดสุทัศน์	วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ศูนย์กลางจักรวาล	พระวิหารหลวง – พระศรีศากยมุนี	พระอุโบสถ – พระแก้วมรกต
โครงสร้างจักรวาล	มีแนวคิดเกี่ยวกับภูเขาสินรุและชมพูทวีป แต่ไม่ชัดเจน	มีการจำลองจักรวาลผ่านกำแพงแก้ว พระปราสาท และเจดีย์
องค์ประกอบที่เชื่อมโยงกับจักรวาล	เสาชิงช้า – สัญลักษณ์การหมุนเวียนของจักรวาล	กำแพงแก้ว – เทียบกับภูเขาสัตตบริภัณฑ์
การบรรยายแนวคิดจักรวาล	ผ่านตำแหน่งของวัดในพระนครและแนวคิดเกี่ยวกับ "สุทิสสนะ"	ผ่านจิตรกรรมฝาผนังรามเกียรติ์ ซึ่งแสดงถึงโครงสร้างจักรวาลโดยตรง

วัดสุทัศน์ มีความเชื่อมโยงกับแนวคิดจักรวาลวิทยาพุทธในแง่ของสัญลักษณ์ แต่ไม่มีโครงสร้างที่สะท้อนจักรวาลตาม จักกวาฬที่ปณี อย่างชัดเจน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีการออกแบบและวางแผนผังที่ชัดเจนกว่าในการจำลองจักรวาลตามแนวคิดใน จักกวาฬที่ปณี

ดังนั้น หากกล่าวถึงวัดที่สะท้อนแนวคิดจักรวาลวิทยาพุทธและ จักกวาฬที่ปณี ได้อย่างสมบูรณ์ วัดพระศรีรัตนศาสดารามถือว่ามีความชัดเจนกว่า ส่วนวัดสุทัศน์มีแนวคิดที่เชื่อมโยงกับจักรวาลวิทยาพุทธเช่นกัน แต่ในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์และสถาปัตยกรรมที่สะท้อนความเป็นศูนย์กลางของพระนครมากกว่า

สรุป

การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดจักกวาฬที่ปณีสืบบทบาทสำคัญในการกำหนดแผนผังของวัดสุทัศน์เทพวรารามซึ่งไม่เพียงแต่สะท้อนโครงสร้างของจักรวาลตามพุทธคติ แต่ยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของชุมชนพุทธศาสนา การทำความเข้าใจบทบาทของวรรณกรรมทางศาสนาในการออกแบบวัดช่วยให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างศิลปะ สถาปัตยกรรม และจิตวิญญาณ อันเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย จักกวาฬที่ปณี บรรยายถึงโครงสร้างของจักรวาลตามคติพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนถึงทั้งมิติทางกายภาพและมิติของจิตใจ แนวคิดเหล่านี้ถูกนำมาใช้ในการออกแบบวัดและสถาปัตยกรรมพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดวางองค์ประกอบของวัดให้สอดคล้องกับโครงสร้างของจักรวาล เช่นเดียวกับที่เห็นในแผนผังของวัดสุทัศน์ฯ วัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นศาสนสถานที่มีการออกแบบที่น่าสนใจ โดยมีความเชื่อมโยงกับแนวคิดจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในคัมภีร์จักกวาฬที่ปณี รายงานฉบับนี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ดังกล่าว โดยศึกษาว่าองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของวัดสะท้อนถึงแนวคิด

เรื่องจักรวาลในศาสนาพุทธได้อย่างไร ผ่านการศึกษาเนื้อหาจากคัมภีร์จักวาททีปนีและนำมาเปรียบเทียบกับแผนผังและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของวัดสุทัศนเทพวราราม ใจความสำคัญในคัมภีร์จักวาททีปนีที่ถูกนำมาพิจารณาคือ โครงสร้างจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยทวีป มหาสมุทร และภพภูมิต่าง ๆ ซึ่งแนวคิดนี้มีอิทธิพลต่อการออกแบบวัด โดยเฉพาะการจัดวางพื้นที่ให้สอดคล้องกับภาพของจักรวาล ในกรณีของวัดสุทัศนฯ พบว่าพระวิหารหลวงถูกวางตำแหน่งให้เปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุ ในขณะที่พระวิหารหลวงมีเขาพระสุเมรุจำลองตั้งอยู่ด้านหน้า ส่วนศาลาวิหารทิศก็สื่อถึงทวีปทั้งสิ้น แม้ว่าการจัดวางจะแตกต่างจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็ตาม รายงานนี้ชี้ให้เห็นว่าแผนผังและสถาปัตยกรรมของวัดสุทัศนเทพวรารามสะท้อนแนวคิดจักรวาลวิทยาตามคัมภีร์จักวาททีปนี และการออกแบบวัดพุทธในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่องจักรวาลในพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาที่ได้ทำการวิเคราะห์ในรายงานนี้ พบว่าแนวคิดจักวาททีปนีมีบทบาทสำคัญในการกำหนดแผนผังของวัดสุทัศนเทพวราราม โดยมีการเชื่อมโยงระหว่างหลักการทางศาสนาและการออกแบบทางสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะ ศาสนา และวิถีชีวิตของชุมชนพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ดังนั้น การศึกษาต่อไปในทิศทางนี้สามารถเสริมสร้างความเข้าใจและความสำคัญของการออกแบบวัดในฐานะที่ไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงความเชื่อและวัฒนธรรมของสังคมไทยได้อีกด้วย ข้อเสนอแนะในการศึกษาเพิ่มเติม ได้แก่

1. การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ: ควรทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการออกแบบวัดในประเทศไทยและแผนผังจักรวาลในพุทธศาสนาในแง่ของการใช้สัญลักษณ์และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีความคล้ายคลึงกันในวัดพุทธต่าง ๆ เพื่อหาข้อสรุปที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบวัดใหม่ ๆ ในอนาคต

2. การวิจัยในมิติทางจิตวิญญาณ การศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของวัดในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของชุมชนพุทธศาสนา ควรขยายการศึกษาถึงบทบาทของผู้ปฏิบัติธรรมในพื้นที่เหล่านี้ เพื่อให้เข้าใจลึกซึ้งถึงการประยุกต์ใช้แนวคิดจักรวาลวิทยาตามคัมภีร์จักวาททีปนีในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์และผู้ศรัทธา

3. การศึกษาเกี่ยวกับการออกแบบวัดสมัยใหม่ ควรศึกษาถึงการปรับตัวของแนวคิดจักรวาลในงานออกแบบวัดในยุคปัจจุบัน โดยการเปรียบเทียบการออกแบบวัดในรูปแบบดั้งเดิมกับการออกแบบสมัยใหม่ เพื่อให้เห็นถึงการรักษาและการปรับใช้มรดกทางวัฒนธรรมในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเทคโนโลยี

การศึกษาที่เข้มข้นในเรื่องนี้จะสามารถนำไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้งมากขึ้นเกี่ยวกับการออกแบบวัดและการสร้างสรรค์ศาสนสถานที่ไม่เพียงแต่เป็นอาคารทางศาสนา แต่ยังเป็นการสะท้อนถึงความเชื่อและโลกทัศน์ของชุมชนพุทธศาสนาในประเทศไทย

องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการทำรายงาน "ศึกษาวรรณกรรมจกัภาพที่ปณี: แผนผังวัดสุทัศน์เทพวราราม" ทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสถาปัตยกรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเชื่อมโยงแนวคิดจักรวาลวิทยาตามคัมภีร์จกัภาพที่ปณีกับการออกแบบวัดสุทัศน์เทพวราราม เดิมทีอาจมีความเข้าใจเพียงผิวเผินว่าวัดเป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่รายงานนี้ได้เปิดมุมมองใหม่ว่าการออกแบบวัดนั้นมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ซับซ้อน และสะท้อนถึงโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา การศึกษาเนื้อหาในคัมภีร์จกัภาพที่ปณีทำให้เห็นภาพโครงสร้างของจักรวาลตามคติพุทธที่ชัดเจนขึ้น และเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับการจัดวางองค์ประกอบต่างๆ ในวัดสุทัศน์ฯ ก็ยิ่งตระหนักถึงความตั้งใจของผู้สร้างสรรค์ที่ต้องการจำลองภาพจักรวาลมาไว้บนโลกมนุษย์ นอกจากนี้ ยังได้เรียนรู้ถึงความแตกต่างในการตีความและประยุกต์ใช้แนวคิดจักรวาลวิทยาในการสร้างวัดแต่ละแห่ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความคิดสร้างสรรค์ของช่างโบราณ การเปรียบเทียบผังวัดสุทัศน์ฯ กับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทำให้เห็นว่าแม้จะมีรากฐานมาจากแนวคิดเดียวกัน แต่การออกแบบก็สามารถแตกต่างกันได้ตามบริบทและวัตถุประสงค์ โดยสรุปแล้ว รายงานนี้ไม่ได้ให้เพียงแค่ข้อมูลเกี่ยวกับวัดสุทัศน์ฯ และคัมภีร์จกัภาพที่ปณีเท่านั้น แต่ยังจุดประกายให้เกิดความสนใจในการศึกษาความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ซ่อนอยู่ในสถาปัตยกรรมไทย และความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับศิลปะวัฒนธรรมในวงกว้างขึ้นอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2538). รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์. งานผังรูปแบบ ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- จุง ดิบบระโคน, & ศิวพร เฉลิมศรี (2548). *จกัภาพที่ปณี*. บริษัท ศรีเมืองการพิมพ์ จำกัด.
- สดุภณ จังกาจิตต์ (2520). *จกัภาพที่ปณี กัณฑ์ที่ 1, 2, 3* (วิทยานิพนธ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บาลี พุทธรักษา (2523). *จกัภาพที่ปณี กัณฑ์ที่ 5* (Cakkavaladipani chapter V) (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระจักร กฤษณธีรธรรมโม (2015). ศึกษา วิเคราะห์ แนวคิดเรื่องเทวดาในคัมภีร์จกัภาพที่ปณี. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 6(1).
- ดำเนิน เลขะกุล. (2546). *มรดกทางปัญญา*. ด่านสุทธาการพิมพ์.
- สุนทรีย์ โชติ ดิลก (2011). แนวคิดเรื่องโลกศาสตร์ในคัมภีร์โลกที่ปกสารและจกัภาพที่ปณี. *วรรณวิทัศน์*, 11, 61-89.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2550). *วัฒนธรรมการออกแบบและสถาปัตยกรรมพุทธศาสนา: การศึกษาแผนผังวัดและสัญลักษณ์ทางศาสนา*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2550). *พุทธศาสนากับสังคมไทย*. สำนักพิมพ์มติชน.
- ประยูร อุลุชาฎะ (2550). *สถาปัตยกรรมไทยกับแนวคิดจักรวาลวิทยา*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (2533). *พุทธธรรม: แนวคิดและหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา*. สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- สุภาพรณ ฌ บางช้าง (2554). *จักกวัตถิปณี: ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศรีศักร วัลลิโภดม (2546). *พุทธศิลป์และสถาปัตยกรรมไทย*. สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2555). *วัฒนธรรมและสัญลักษณ์ในศิลปะสถาปัตยกรรมไทย*. สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.
- Meekotkong, P., Thongpan, S., & Leeka, J. (2021). การวิเคราะห์ปรัชญาในวรรณกรรมจักกวัตถิปณี. *Dhammathas Academic Journal*, 21(1), 77-90.